

IRAK'TA SOSYAL YAŞANTIYLA ŞEKİLLENEN TÜRKMEN HORYATLARI

Turkmen Horyats Shaped by the Social Life in Iraq

Zeynel POLAT*, Mustafa ÇETİN**

Özet Halk hikâyeleri bir amaç için üretilmiş ve toplumun maddî-manevî ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelmiştir. Halkın örf-adetleriyle yoğruldukları için yaşatılması kolay olmuştur. Hikâyelere konu olan adet ve gelenekler çoğu zaman hikâyecinin düşüncelerinin sınırlarını aşmaktadır. Hikâyeler zamanla gelişerek, farklı ihtiyaçları da dillendirir olmuştur. Irak Türkmen hikâyelerinde, Türkmen hayatının birçok safhasından izler bulabiliriz. Türkmen yaşantısına âyinedarlık eden her horyatın bir hikâyesi; her hikâyenin de bir horyatı vardır. Türkmeneli edebiyatında şiir, öykü, çocuk masalı, çocuk şiirleri, düz yazı örnekleri ve horyatlar adeta kan bağı gibi ünsiyet kurarak okuyanı sarmaktadır. Irak Türkmenleri halk ağzına ve halkbilimine ait hususiyetleri etraflıca öğrenebilmek için anonim halk masallarına müracaat etmek gerekmektedir. Bu çalışmamızda, horyat sanatının Türkiye'de kesik mani şeklinde, hoyratça tarzda terennüm edilen şiir türü olmadığını, aksine horyatın estetik yapısında bir milletin folklorunun gizlendiğini ve kaynağı Türkmen hikâyeleri olan bir edebi tür olduğunu göstermeyi amaçladık.

Anahtar Kelimeler:Horyat, Türkmen Halk Hikâyeleri, “v”, “y” Ağz Grupları

Abstract Folktales have been generated for a purpose, and originated as a result of public's moral and material needs. Since folktales have been developed by tradition of people, it has been easy to keep them alive. The customs and traditions that concerned the stories were beyond of author's expectations. In Iraqi Turkmen tales, it is possible to see many aspects of Turkmen life. Every Horyat exhibiting Turkmen life, has a tale, and every tale has a Horyat. In Turkmen literature poetry, tales, children's stories, poetry, prose samples, horyats embrace readers in the tie of consanguinity. In order to learn thoroughly, the features of dialects and folklores of Iraqi Turkmen, it is essential to apply to anonymous folktales. This study aims to show, the art of Horyat, in which aesthetic shape of a community's folklore is hidden, is a literature genre generated from Turkmen stories rather than a poem to sing pleasantly in a Horyat manner.

Key words: Horyat, Turkmen Folktales, “v”, “y” Dialect Groups

* Öğr.Gör., Selahaddin Üniv. Diller Fak. Türk Dili Bölümü, Erbil / Irak, ozbekturk04@hotmail.com

** Yrd.Doç.Dr., Uluslararası Burch Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Böl., Saraybosna / Bosna-Hersek, mufabeku@yahoo.com

Giriş

İnsanların edebî söz varlığı, sanat türlerinden biridir. Onun objesi ise hayattır, insandır. Kişi, onun vasıtasıyla duygularını, düşüncelerini, kanaatlerini dile getirir, düşünür, düşündürür, ibret alır ve aldırır. Kimi zaman da duygularını kaleme alır. Edebiyat, hayatta meydana gelen hadiselerin mahiyetini açar, sebeplerini, neticelerini gösterir.

Irak Türkmenleri, başta Kerkük olmak üzere Erbil, Musul, Tellafer gibi şehirlerin yanında dağınık şekilde irili ufaklı kasaba ve köylerde yaşamaktadır. Genel itibariyle Irak'ın verimli topraklarında hayatlarını sürdürmekte olan bu Türk(men) halkı, belli sınırları içine alan sahaya yerleşmiş, buraları kendilerine yurt edinmişlerdir. Irak'ın kuzeyinde bulunan Musul şehrinin 60 km. kuzeybatısında bulunan Tellafer kasabası, Irak'ta Türkmen sahasının başlangıç noktasıdır. Tellafer'den itibaren şerit halinde devam eden Türkmen sahası Kerkük civarında genişler. Bu şerit Bayat Boyu'nu da içine almak suretiyle Bağdat'ın güneydoğusunda bulunan Bedre'ye kadar uzanır. (Buluç, 1968: 118)

Irak Türkmen edebiyatçılarının dillerinde ve eserlerinde yaşayan insanların zevki, sevinci, kederi, nefreti, korkusu, özlemi, hasreti kısaca duygularını görüp yaşantılarına şahitlik etmekteyiz. Orta Asya'dan kopup gelen Irak Türkmenlerinin, nelerden nefret ettikleri, nelere rağbet gösterdikleri, vatanperverlikleri, insanperverlikleri, çocuğa, kadına olan muhabbeti, ilim öğrenmeye heveslerini, acıları ve sevinçleri, düğün-cenaze merasimlerinde manevî yolculuk yaparak görmeye tanıklık etmekteyiz. Horyatlar¹ ve onlara vesile olan halk hikâyeleri eğitici, öğretici unsur olma vazifesini de üstlenmektedirler. Didaktik bir özellik taşır. Didaktik tarz², ayrıca didaktik şiir örnekleri herhangi bir fikir, konu ya da görüşü karşıya benimsetmek, düşünceyi aşılacak amacıyla söylenen şiirler olduğundan bu hususta Irak Türkmenleri arasında horyatı Türkmen halkından ayrı düşünmek olmaz. Onlar, hayatlarının her kademesinde horyattan istifade etmişlerdir.

Adı ister mani, ister hoyrat, horyat; isterse de bayatı olsun edebî tür olarak belli köklü bir yapıya sahip olan ve müzik ile doğrudan ilişkisi görülen bu tür, her şeyden önce hece veznine dayalı ve anonim olarak ortaya çıkan bir türdür. Mani, Türkiye Türklerince; hoyrat, koryat veya horyat Irak (Kerkük) Türklerince; bayatı da Azerbaycan Türklerince

¹ Çalışmamızda Türkiye'de "hoyrat" şeklinde; Irak Türkmenleri arasında ise "horyat" olarak ifade edilen terimden istifade edeceğiz. Çünkü Türkiye ile irtibat halinde olan Türkmen sanatçıları ve edebiyatçıları dışında hiçbir Irak Türkmeni, başta horyat eleştirmeni, araştırmacı yazar Erbil Türkmen Kardeşlik Ocağında görevli olan ve binlerce horyata sahip Hüsam HASRET de bu edebî sanata "hoyrat", dememektedir. "horyat", "koryat" gibi eskiden beri kullandıkları bir adlandırma ile işletmektedirler. İsimlendirme hususunda İbrahim Dakuklu, Ata Terzibaşı, İsmail Parlatır, Şemseddin Sami vs. kişiler değişik tanımlarda bulunmuştur.

² Şiir türleri hakkında daha geniş malûmat için, bk. Dilçin 395-402 ve bk. Kabaklı c. 1. 690-691. Didaktik, Yunanca didaktios (öğretici) kelimesinden ortaya çıkmıştır. Din, ahlâk, felsefe, tabiat vb. alanlarda bilgi ve öğüt vermek için yazılmış şiirlerdir. (Kabaklı, 2008: 690)

kullanılan genel adlandırmalardan ibarettir. Anlaşıyor ki, Türk nazımının temeli olan dörtlük, zamanla çeşitli ad ve yapı değişiklikleri geçirerek, çeşitli Türk toplulukları arasında kullanılır olmuştur. (Karaağaç ve Açıköz, 1998: XIV)

Veriler ve Yöntem:

Türkmen sözlü edebiyat geleneğinden, halk hikâyelerine değindiğimiz bu çalışmamıza kaynaklık eden Irak Türkmenleri, son 50 yılda öz kimliklerini, kültürlerini yaşama uğrunda çok badireler atlatmıştır. Bütün bu hadiselerle rağmen inanç ve kültürlerine sahip çıkmaya çalışmışlardır. Baas Partisi döneminde de bu gayretlerini sürdürmüşlerdir. Çalışmamızda izlediğimiz yol, birinci ağızdan kaynakların derlenmesi, horyatın hikâye kaynaklarını belirlemeye yönelik olay-ürün karşılaştırması şeklindedir. Irak Türkmenleri halk kültüründe horyat meydana getirmede hikâyelerin üstlendiği vazifeyi ele aldığımız birkaç hikâye ile göstererek horyatın ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Hikâyelerin halk eğitime katkısı, bu katkı aşamasında hikâyelerde geçen bazı gerçek kahramanların kültürün yaşatılmasında, millî müziklere usûl adı olmasında aktif rolü ele alınmış ve incelenmiştir. Hikâyelerin bazıları Irak Türkmen Türkçesi ağız özelliğini bozmadan aktarılmıştır. Bunda amaç, sözlü halk ürünlerinden olan Irak Türkmenleri halk hikâyelerinin ağız hususiyetlerini de göstererek çağdaş Türkiye Türkçesinden çok farklı olmadıklarını belirtmektir.

Hikâye Kaynaklı Horyatlar

Halk arasında dolaşan bu materyaller, ağız çalışmasında senet gibidir ve yöre kimliğinin göstergesidir. Masalların, halk kahramanlarının yine halkın kendi dili ile söylenmesi gerektiği tüm toplumlarca malûmdur. Bu sebeple de Irak'ta Türkmenler anlattıkları hikâyelerde ve diğer folklorik ürünlerinde kendi ağızlarını kullanmayı yeğlemişlerdir. Toplumda meydana gelen bazı üzücü hadiseler dillerine sahip çıkmayı sağlamıştır. Bunlardan biri de, 1959 yılında meydana gelen “Kerkük Katliamı” olmuştur. Bu hadise sonucunda Türkmenler arasında millî düşünce, millî birlik hareketi daha da canlanmıştır.

Osmanlı Devletinden şöyle ya da böyle sebeplerden dolayı ayrılmak zorunda bırakılan Türk(men) halkı, o günden sonra hayatlarında İngilizceden bozma kelimeler işlerlik kazanır olmuştur. Buna Arapça ve Kürtçe de eklendiğinde yetişen yeni nesil oldukça karışık bir dil kullanmaya başlamıştır. Zamanla ihtiyaç halini alan dillerindeki yozlaşmanın önüne geçme, kültürel kimliklerine sahip çıkma girişimleri başlamıştır. Bu bağlamda birçok yazar tarafından “öze dönük” yani yabancı unsurlardan temizlenmiş, halkın kullandığı saf, anlaşılır bir dille edebiyat yapmaya gayret etmişlerdir.

İbrahim Dakuklu'ya göre, derlenmiş, kitap halinde ve divan özelliği taşıyan Türkmen hikâyelerinin en eskisi Dede Korkut vasıtasıyla bizlere ulaşan, Türkmenlerin kahramanlıklarını, yaptıkları savaları, biniciliklerini rivayet ve nakleden halk hikâyeleriyle; aşk-karasevda hikâyeleridir. (Dakuklu, 1970: 51) Dede Korkut hikâyelerinde Türkmen halkının yaşam şartlarını, savaşları, saray içindeki kavgaları, göçleri, çekilen sıkıntılarını, yurt edinmelerini her şeyiyle Türkmen yaşamını tablo halinde sunmakla beraber aslında göz önüne serilen bunca somut örnekler onların öz kimliklerinin resmi vesikası olarak kabul edilmektedir. Irak Türkmen halkının ölümsüz kimliklerinden olan eski halk dil ve kültür değer yargıları, gençlere ilham oluşturmakta, kültürel mirasın devamı niteliği taşımaktadır.

Aşağıda bazı örneklerini ele aldığımız ürünlere hiç de yabancı değiliz. Halk masallarından biri olan “Kurt ile Koyun” (Kurttan Qoyun Matalı) masalını Nesrin Erbilli, Irak Türkmen ağzının “v” grubunda yer alan Kerkük³ yöresi ağzından derleme şekli ile horyata bağlaması, halk masallarını daha ilginç kılmıştır. Çünkü horyat, Türkmen halkının yaşam tarzıdır. Günlük hayatta horyat bilmek büyük ehemmiyet taşır. Türkmenler arasında masal söylemek horyat söylemeye yakın bir folklor ürünüdür. Bu sebeple aşağıdaki masallar, doğrudan Nesrin Hanım veya bir başkasına ait değil, anonimdirler.

Kurttan⁴ Qoyun Matalı⁵ (Kurt ile Koyun Masalı)

Varıydı yoxuydu, darın dünyesinde bir geçiyden bir qoyun varıydı. Kisi⁶ çıktılar çöle. Çölü gez gez ajdılar⁷ yayılırdılar. Baxtılar bir kurt. Qorxtular durdular. Kurt dedi:

– Qoyun kardaş yerem⁸ seni, dedi

– Valla gardaş durmuşam ye meni. Feget senen rice ederem indî⁹ yeme, men

³ “v” grubu denince akla Kerkük gelmektedir. “v” gurubuna dahil olan Erbil, Dakuk, Karahan, Kızrabat, Hanekin, Şahraban, Mendeli, Bedre gibi yerleşim yerleri ile geniş çalışmalardan istifade etmek için bk. Prof. Dr. Çoban Hıdır Uluhan 2006. 50-200 Kıpçakça'dan kalma “v”li biçime Afganistan'da yaşayan Afşar ağzında, bir yandan da Azerbaycan'da Quba'nın kuzeyindeki bazı köylerde rastlanır.

“gévliiv” –“gönlün” , “göziv”-“gözün” , “oğlıv”-“oğlun” , “eliviz”-“eliniz” , “qızıvız” , “kızınız” , “baxsavız”-“baxsanız” (Uluhan, 2006:197,198)

⁴ “-dan,-den,-tan,-ten” ekleri Irak Türkmencesi ve Şanlıurfa ağzında aynı özelliğe sahip olarak kullanılmaktadır. Bu ek kullanım şekli ile görev bakımından kelimelerden “ile edatı”nın yerine kullanılmaktadır. “Kurttan Qoyun” (Kurt ile Koyun)

⁵ Nesrin Erbilli Hanım bu masalı, 2006 yılında Büyük Türk Dili Kurultayı'nda sunmuştur.

⁶ Kisi: Irak Türkmen ağzında ses düşmesi hadisesi dolayısı ile kelime başındaki “i” nin düştüğü görülmektedir. İkisi > kisi

⁷ Aj > aç: acıkmaq

⁸ Yerem: yerim i > e dar- düz ve ince olan “-i” nin düz- geniş ve ince olan “-e”ye dönüşmesi hadisesi görülmektedir.

⁹ indî: şimdi

gedim oynuyum ögüvde¹⁰ birixçe peylafannıg¹¹ edim. Annan¹² meni ye, dedi

– di valla¹³! Oyana tüngüldü¹⁴ düştü, buyana tüngüldü düştü, o yana kaçtı düştü. Kurtta habele atrafında dolanırı¹⁵ ele etti, bele etti qoyun kaştı, qoyun kaştı. Bekle bekle... Qoyun getti. Kurt, axtara¹⁶ axtara qoyunu tapamadı.¹⁷ Geldi dedi:

– Geçi qardaş yerem seni.

Geçi dedi:

-Nece yesen meni? Bir meni yesev n'olusan? dedi. Menim iki balam var odu ğardadı.¹⁸ Koy gedim, emceklerim¹⁹ doludu ona emizdirim gelim. Balalarım da özümnen getirim üçümüzü birden ye. Meni yip²⁰ balam qalmasın; balamı yip men qalmıyım. dedi.

– Eyyidi.

Geçi getti dağa girdi balaların emizdirdi; ki balanı apardı²¹ getti.

Kurt bekle, bekle, bekle geçi gelmedi. Qaxtı düştü bu dağ benim, o dağ benim, o tepe benim etti geçini²² tapamadı.

– Getti. dedi. Kisi de elimnen getti! Geldi, getti bir ğara girdi. Baxtı bir at baĝlıdı. Dedi:

– At kardaş yerem seni.

¹⁰ Ögüvde: önünde

Kerkük ilinin karakteristik hususiyetini temsil eden "v" Erbil, Dakuk, Karahan, Kızrabat, Hanekin, Şahraban, Mendeli ve Bedre şehirlerinde 2. Tekil şahıs iyelik eki olarak "n"nin yerine kullanılmaktadır. Hoyratlarda oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Çünkü horyat, 2. Tekil şahıstan, karşıdan bir nevi cevap beklemedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için Prof. dr. Çoban Hıdır Uluhan'ın Büyük Türk Dili Kurultayında yayınlanan "Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özellikleri" makalesine bakılabilir.

¹¹ Peylafannıg: pehlivanlık

¹² Annan: Ondan sonra

¹³ Di valla: Güneydoğu Anadolu'da Şanlıurfa, Diyarbakır taraflarında "yemin et" anlamına gelen bir sözdür (Vallahı de- de valla- di valla)

¹⁴ Tüngülmeğ: zıplamak, sıçramak

¹⁵ Dolanırı: dolanıyor. Irak türkmen ağızında "-ırı, iri" eki şimdiki zaman eki olan "-yor" vazifesinde kullanılmaktadır.

¹⁶ Axtarmak: aramak

¹⁷ Tapmak: bulmak

¹⁸ Ğar: mağara

¹⁹ Emcek: emcik, meme; emcek vermek: çocuğa ana göğsünden süt vermek, emzirmek

²⁰ Yimek: yemek, burada zarf fiil olarak -(l)p eki kullanılmıştır. (yeyip)

²¹ Aparmak: götürmek

²² Belirtme eki olan "-ı, -i, -u, -ü" Irak Türkmen Türkçesinde "-nı, -ni" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı Oğuz grubu olan Azerbaycan ağızından da mevcut bir özelliktir.

– Ye bilmesen hiç meni... sen bir cenge²³ kurt benim kimin yeke atı nece yesin? dedi.

– Yerem. dedi.

At:

– Menim nalıma... baratım nalıma yazılıdı. dedi.

– Naluv hardadı?

– Ayağım altındadı. dedi.

– Qaldır baxım!

At, ayağın kaldırdı kurt eğildi baxmağa, alınına bir tepme vurmağıydan kurtun beynini töktü yere. Kurt düştü. Hatta can verince kurt dedi:

“Gettiv gördüv bir qoyun
Ye kassın kuru boyun
Neydirdüv²⁴ oyun moyun
Peylafannıg edcexsen?
Gettiv gördüv bir geçi
Ye kassın kuru kıcı²⁵
Neydirdüv kiyi üçü
Çobankaralığ edecexsen?²⁶
Geldüv gördüv bir at
Ye yanaşasında²⁷ yat
Neydirdüv barat²⁸ marat
Stanbul’a gidecexsen?”

Kurt geberdi. Qoyun xılas²⁹ oldu, geçi de xılas oldu, at da xılas oldu. men de gettim üç alma mene verdiler. Biri matala, biri matal diyene, biri de dinleyene. (Erbil, 2006: 378-382)

²³ Cenge: çinke, tırnak kadar anlamında kullanılan küçültme ifadesi

²⁴ Neydirdüv: ne edersin, ne yapacaksın, senin neyine

²⁵ Kıcı: ayak, bacak

²⁶ Çobankaralığ edecexsen?: Çobanlık mı edeceksin? Azerbaycan ağızı ve Irak Türkmen ağızında soru yapmak için “-mı” soru eki kullanılmadan, vurgu vasıtasıyla soru kelimesi veya cümlesi kurulur. Anadolu’da Güneydoğu Ağızlarında, başta Diyarbakır ve Urfa’da bu vurgu ile soru anlamı katma örneğine rastlayabiliriz. Hatta Diyarbakır ağızında iyelik eki de kullanılmadan cümlede hep sahip belirlenir; hem de soru anlamı kazandırılır: “**Baba evde?**” (baba (-m, -n, -mız, -nız, -ları)) evde mi?

²⁷ “Yanaşa” kelimesi arkaiklik husuiyetine sahiptir. Ünkü bu kelime şu anda “yanıbaşında, yanında” şekliyle kullanılmaktadır. Burada “yanaşasında” kullanım şekli de böyledir. “yanıbaşında”

²⁸ Barat: beraat, izin, ruhsat

²⁹ Xılas olmak: kurtuluşa ermek, kurtulmak

Kerkük'te yaşayan ve "Texsil Nazirliği" Milli Eğitim Bakanlığı'nda liseelerde Türkçe ve Arapça dersleri müfettişliği³⁰ yapan, bilgilerinden istifade ettiğimiz değerli hocamız, Dr. Faruk Faik Köprülü'den derlediğimiz ve aşağıda sunduğumuz bazı masal ürünlerinin horyatlarla süslenerek halk içinde özellikle Kerkük ve çevresinde terennüm edilmiş şekliyle biz de sunuyoruz.

İçerim Özümü³¹, Yazım³² Alemi Yandırır³³ (İçim Kendimi, Dışım Alemi Yakıyor)

Eskiden mahalle kahvesinde oturan bazı gençler, yoldan gelip geçenleri seyrederler, laf atarlar veya horyatlarıyla yoldan gelip geçen hakkında yorumda bulunurlardı. Yine bir gün:

Cüt abalı³⁴, üzü³⁵ peçeli arvatlar³⁶ geçirmiş. Bular arasında bir boy uzun arvat geçiri³⁷. Gençleri özüne çeker, üzü qapalı olsa da boyunun güzelliğinden ötülü³⁸ üzünün de güzel olduğunu bilirler.

Orda otırdıxı cahallar³⁹, xozgam erine⁴⁰ tesadüfen cahallar içide qocası da var idi. Arvadin çirkınlıgını bildiğindan hasret⁴¹ çeker ve der: O benim, öz içerimi yandıran, yazını da yandırır. Bunu dedıxdan sora bu xoryatı diyer:

“Bu gelen cebbarıdı
Sorun kimin yarıdı
Üzüne peçe çeken
Ya kördü ya qarıdı”⁴²

³⁰ Şimdilerde Milli Eğitim Müdürlüğü yapmaktadır.

³¹ Öz: kendi

³² Yazı: dış, bu hikâyede dış görünüş anlamında işletilmiştir. Diğer şekliyle dışarı, tarla anlamlarına gelirken; bu kelimenin Gaziantep, Kilis ve Hatay'ın daha kuzeydoğu kısımlarında daha çok tarla anlamında kullanıldığını bilmekteyiz. “Yazıya gidek” (Tarlaya gidelim), “Akşamaça yazıda nedicin?” (Akşama kadar tarlada ne yapacaksınız?)

³³ Yandırmak: yakmak anlamında kullanılmaktadır. Burada geçen “-ıb” geçmiş zaman eki vazifesindedir. Azerbaycan Türkçesi ağızında aynen bu şekilde kullanılmaktadır. Bu kullanım şekli Doğu Anadolu'da Azerbaycan ağızı ve Terekeme ağızının kullanıldığı yerlerde işlerliği devam etmektedir. İğdir, Erzurum ağızı vs.

³⁴ Cüt abalı: siyah çarşafın altında başka renk çarşaf veya örtü kullanan kişi

³⁵ Üz: yüz

³⁶ Arvat: avrat, kadın

³⁷ Geçiri: geçiyor (Irak Türkmenlerinin dil özelliğine göre şimdiki zaman eki -(l)r(l) şeklinde yapılmaktadır. Geliri:geliyor, baxırı: bakıyor, vermırı: vermiyor, meni görmırı: beni görmüyor vs.)

³⁸ Ötülü: ütürü, bu sebeple, buna bağlı olarak

³⁹ Cahal: genç

⁴⁰ Xozgam erine: ne mutlu kopçasına

⁴¹ Hasret çekmek: derin bir ah çekmek, iç çekmek

⁴² Bunun gibi hikayelere dayalı horyatlardan daha fazla istifade etmek için Dr. Faruk Faik Köprülü'nün 2006 yılında Kerkük'te yayınlanan “Hikayeli Halk Masalları” adlı eserinden geniş manada istifade edilebilir.

Balığ Başdan Koxar (Balık Baştan Kokar)

Bu atasözü Anadolu'da da çok iyi bilinmektedir. Irak Türkmenlerinde atasözünden oluşturulan bu hikâye ve arkasında buna bağlı olan lafı gediğine koymak için söylenen horyat, toplumsal sorunların her kesime aynı şekilde yansımaları, sorunların alt tabakaya kadar ulaşıp ulaşmadığını öğrenmek için kullanılır. Bunun hikâyesini Erbil'de yaşayan 36 yaşındaki, Selahaddin Üniversitesi'nde Türk Dili Bölümü'nde sekreter olarak vazife yapan, Arxawan Awni Hanım'dan dinleyip, arkasına da Kerküklü Faruk Hüsameddin'den bu hikâyeye hasredilmiş horyatın eklenmiş olması, Őekil ve manâ derinliğine ayrı bir incelik, orijinallik katmaktadır.

Bir adam balıxsatanlar⁴³ içine girdi. Yevü⁴⁴ bir balıx alsın. Bir balıx kaldırıb başı yerine quryuğun koxladı.

Balıxsatan diyer:

– Qardaşım, herkes bili baş koxlanır, quryuğ koxlanmaz. Sen başını buraxıp quryuğun koxlısan.

Adam diyer:

– Men çox billem⁴⁵ baş koxlanır, quryux koxlanmaz.

– Men istirem deyim, acaba quryuğuna qadar koxub⁴⁶, yoxsa yok?^{47,48}

“Meskeni daştan balıx
Hoşlanı yařtan⁴⁹ balıx
Ne quryuğun koxlısan
Koxıbdı baştan balıx”⁵⁰

(Faruk Hüsameddin)

⁴³ Balıxsatan: balıkçılar, balıkçılar pazarında tezgâhlarında balık satan kişiler

⁴⁴ Yevü: yev: ev, ü: için anlamına gelmektedir. “iki” kelimesinde olduğu gibi “ü”de de aynı ses hadisesi gerçekleşmiştir. Kelime başındaki dar ünlülerin düşmesi gerçekleşmiştir.

⁴⁵ Billem: bilirim.bu özellik, Irak Türkmenleri gibi, Batı OĞuz grubundan olan Azerbaycan Türkçesi ağzının özelliklerindedir.

⁴⁶ -ub, -üb, -ib, -ib” duyulan geçmiş zaman eki (-miş, -miş, -muş, -müş) olarak kullanılmaktadır

⁴⁷ “kuryuğuna qadar koxub, yoxsa yox?” (kuryuğuna kadar kokmuş mu, kokmamış mı?) Güneydoğu anadolu'da başta Diyarbakır, şanlıurfa gibi Őehirlerde de sık kullanılan bir ses olayıdır. “-mi” soru eki kullanmadan kelime veya cümleye vurgu sayesinde soru anlamı kazandırılır.

⁴⁸ Kaynak kişi, Arkawan Awni

⁴⁹ Yaştan: sudan, ıslaklıktan

⁵⁰ Bu konu hakkında, Faruk Faik Köprölünün “Hikayeli Halk Masalları” eserinde daha geniş malûmat bulunmaktadır.

Musafir (Misafir)

Kerkük Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, bölüm başkanlığı vazifesinde bulunan ve Türkmen ağız çalışması ile doktorasını alan, aynı zamanda geniş horyat bilgisine sahip, Hüseyin Shahbaz'dan dinlediğimiz “Misafir” adlı hikâye ve horyatı da şöyledir:

Birdene⁵¹ bir yev⁵² misafir olur. Bu yevde qalışını uzadır, çox galır. Yev sahabı, bu misafirin ister teztir⁵³ getsin. Ama bilasina⁵⁴ demez. Bir axşam, yev sahabinen misafir oturıblar seleşirler.⁵⁵ Ordan bir pisik⁵⁶ getti. Yev sahabı, misafir yerine pisiğe diyer:⁵⁷

“Pisiğim pisiğim mevine⁵⁸
Sıçan⁵⁹ tuta sevine
Qonağ⁶⁰ bu gün burdadı
Yarın gider yevine”

Ev sahibinin kedi ile konuştuğunu gören misafir de, kediyeye dönerek şu horyatı söyler:⁶¹

“Pisiğim pisiğim serbeser
Yağış yağar yel eser
Qonağ bu gecede burdadı
Gelen ay da serbeser”⁶²

⁵¹ Birdene: birkes: birisi, bir kişi

⁵² Yev: ev

⁵³ Teztir: çabucak, hemen, derhal, tez

⁵⁴ Bilası: “o” 3. Tekil şahıs. Irak Türkmenlerinde yörelere göre şahıslardaki isimlendirme için daha geniş malumat almak için Çoban Hıdır Haydar'a ait, Irak Türkmenleri Ağız çalışması, 1975 yılı İstanbul Üniversitesi Doktora Tezinden istifade edilebilir.

⁵⁵ Seleşmek: söyleşmek, konuşmak. Bu durum Erbil'e hasır.

⁵⁶ Pisik: kedi. Şanlıurfa, ağız özelliği bakımından Kerkük Türkmenleri ağız ile neredeyse birbir örtüşmektedir. Şanlıurfa'da da kediyeye pisik derler.

⁵⁷ Kaynak kişi, Hüseyin Shahbaz

⁵⁸ Mev: meyve

⁵⁹ Sıçan: fare

⁶⁰ Qonağ: konak, misafir, (mihvan, mevan da derler) Batı Oğuz grubundan Azerbaycan Türkçesi ağız ile ortak kullanılan kelimelerden biridir. bu kelime de (qonağ) arkaik olma yolundadır.

⁶¹ Kaynak kişi, Hüseyin Shahbaz

⁶² Serbeser = ser be ser: baş başa, beraber

Kaza qaldı (Kaza Kaldı)

Olayların horyat oluşturmakta sebep teşkil ettiği malumdur. Burada da hikâyelerin horyata dayelik ettiği görülmektedir. Aşağıdaki kısa hikâyeyi Selahaddin Üniversitesinde memur olan Arkawan Awni Hanım'dan dinleyip kendi ağız hususiyeti ile kaleme almaya çalıştık.

“Bir adam sefer eder, yolda yeriye axşam olur, qaranlıx olur. Asman⁶³ qaranlığ olır, Mağrib namazı⁶⁴ nı debi⁶⁵ çölde qılsın. İša namazı⁶⁶ na yaxın olur. Namaz qılанда elindeki qazı yanaşasına⁶⁷ qoyar. Namaza başlayınca bir qurd gelir, qazı qapar, Bunun üzerine namazı batal eder⁶⁸, qurdu takıb eder. Elindeki tufengeke⁶⁹ den qurdu vurur yaralantırır, qurd ölür. Bir baxar, Qazeke gurdun ağızında boğulub ölüb. Çox ğam yer. Geri döner. Qurdakeden ötüllü⁷⁰ namazını qılmadı, namazekeni qaza etdi. Ana⁷¹ o zaman bir horyat dedi:⁷²

“Kaza qaldı
Namazım kaza kaldı
Ne qurd nesibin yédi
Ne dünya qaza kaldı”

Kerküklü avukat, araştırmacı-yazar ve horyatları tasnif eden Ata Terzibaşı, bu hadiseyi Ali Marufoğlu'nun bir mektubuna dayanarak kendi eserinde şöyle açıklar: Bu olay, Ali Marufoğlu'nun mektubundan anlaşıldığına göre, Tuzxurmatu kasabasında “Sayad”⁷³ adında bir şahsa isnad edilmektedir. Hayatını daha çok çöllerde ve dağlarda geçiren Sayad, bir gün Sabah namazını kılmak için abdest alırken; bir kurdun, bir ördeği kovalamakta olduğunu görür. İzlerinden giderek kurdu kaçıtır ama ördeği de ölmüş bulur. Nihayet namazına dönünce güneşin doğduğunu görerek, şu horyatını söyler:

⁶³ Asman: gökyüzü

⁶⁴ Mağrib namazı: Akşam namazı

⁶⁵ Debi: gerek, zaruret

⁶⁶ İša namazı: Yatsı namazı

⁶⁷ Yanaşası: yanı, yanibaşı

⁶⁸ Namazı batal etmek: namazı bozmak, namazın kazaya kalması

⁶⁹ +eke: isimlere getirilen bir ektin. Artikel bir ek olup İngilizce'de “The”; Almanca'da “der, die, das” gibi ama kelimeye bitişik olarak yazılır. Bu ek, bilinen, sözü edilen bir ismin arkasına eklenir. ve sadece “+eke” şekliyle ifade edilir. adameke zengin olub, arvadেকে tahaccüblenib, deftereken xardadı? vs.

⁷⁰ Ötüllü: ötürü, sebebiyle, yüzünden

⁷¹ Ana: işte o an, o zaman, o anda... bu kelimenin de yavaş yavaş arkaik duruma düştüğünü dinlediğimiz kaynaklarda fazla işitmediğimizden anlıyoruz. Bunun yerine onda, o vaxt, o sırada, o esnada gibi kelimeleri kullandıklarını görmekteyiz.

⁷² Kaynak kişi, Arkawan Awni ve Haşim Mahmut Erbilli

⁷³ Sayad: Arapça'da avcı anlamındadır.

“Kaza kaldı
Namazım kaza kaldı
Ne qurd nesibin yédi
Ne dünya qaza kaldı”⁷⁴
(Terzibaşı, 1975:222)

Yara Yeri

Bir hacının evinde yılan varmış. Her sabah ona bir leğen süt verirmiş. Yılan sütü içtikten sonra, yerine bir altın lira kusarmış. Hacı, liraları toplayarak birkaç yılda büyük bir tüccar olmuş.

Günlerden bir gün, yaşlı adam tekrar hacca gitmek istemiş. Bu nedenle oğluna:

– “Yavrum, sen de baban gibi evdeki yılanı kendi ineğimizin sütünden bir tas ver, sakın ha kimseye söyleme demiş.” Oğlu ise,

– “Babam ne kadar akılsız, işte yılanın çıktığı yer belli. Orayı kazıp, bütün liraları çıkarır, sonra da yılanı öldürürüm.” diye düşünmüş.

Böylece oğlan yılanı beklemeye koyulur. Yılan çıkınca öldürmek isterken, belinden yaralar. Yılan da dönüp, oğlanı sokar ve öldürür. Köydekiler hacının oğlunu toprağa verirler. Hacı köyüne dönünce onu kimse karşılamaz. Olup biteni köylülerden öğrenir. Eve varınca yılan baş uzatıp şunları der:

– “Hain insanlar! Sen de artık bu diyarlardan kalmayacaksın. Burayı terk et, yoksa kendini de ölü say.” demiş. Hacı da:

– “Ama ben bir şey yapmadım ki” der. Yılan da cevap verir:

– “Senin öğüdünle bu iş oldu. Belimden yaralıyım.” der ve şu horyatı ekler:

“Yara yeri
Sızladır yara yeri
Ne mennen ğam tükeni
Ne sennen yara yeri”⁷⁵

⁷⁴ Bu horyatı hemen hemen herkes bilir. Horyatın meydana gelmesinde figüranlık yapan kişilerin isimlerini tam bilmeseler de konu ve horyat hafızalarda yer etmiştir. ve dinlediğimiz herkes hem olayı, hem de horyatı dillendirmişlerdir. Bunlardan biri de Kerküklü müzisyen Harbi Şükür Kayacı Beydir.

⁷⁵ Bu horyatta hem yılanın yaralandığı; hem de hacının yürek yarasının olduğu hükmü vardır. Hacıdaki evlat acısı aklına her gelmesinde yılanı öldürme isteğinin ortaya çıkacağı, yılan belindeki ağrıyı her hissetmesinde bu acıyı hacıdan çıkarmayı isteyeceği olma ihtimalinden. “Ne Mennen (den) ğam tükeni, ne sennen (den) yara yeri” ifadeleri yakıştırılmıştır.

Benim yaram iyileşir fakat ona baktıkça, yarama baktıkça hatırlar, seni de sokmak isterim. Bunun yanında sen de oğlunu hatırlayınca, beni evlat acısından dolayı öldürmek istersin. Senin gitmen her ikimizin de yararınadır, der ve ayrılırlar.⁷⁶

Muçla Hikayesi

Horyat söylemede bir usûl adı olarak da Kabul edilen bu hikâyeyi neredeyse Irak'ta yaşayan bütün Türkmen bilir. Yoksul bir ailenin Mustafa adındaki çocuğu ile Kerkük'teki zengin bir ağanın çocuğu arasında geçmektedir. Mustafa, Kerkükteki ağanın evinde bahçıvan olarak çalışır. Günler geçer, gider bir gün ağanın oğlu zenginliklerinden dolayı gurur ve kibre kapılır. Gelir gider Mustafa'ya çatar. Mustafa da ekmeğinin kesilmemesi için ağanın oğlunun bu tavırlarına sabreder. Fakat günün birinde ağanın evindeki bahçeyi işlerken (bel tap ederken) ağanın oğlu gelir. Yine sataşmaya başlar. Çok sinirlenen Mustafa elindeki küreği ağanın oğluna fırlatır. Olacak o ya, kürek ağanın oğlunun başına isabet eder, oracıkta ölür. Olay hemen ağaya yetiştirilir. Ağa Mustafa ve şahitleri yanına çağırır. Sorguya çekilirler. Şahitlerin tamamı Mustafa'yı haklı gösterir. Fakat ağa buna razı olmaz. Ahaliye dönerek:

“Benim tek oğlumdu, onu da elimden aldılar.” der

Ağa hemen hâkime gider. Hâkimi, Mustafa'yı suçlu göstermesi için tehdit eder. Neticede hakim de Mustafa'nın idamına karar verir. Olay böyle devam ederken Mustafa olanları horyatlarla dillendirir⁷⁷:

“Bu alma⁷⁸ dört olaydı
Qarnıma dert olaydı
Başımı vuran cellat⁷⁹
Keşke bir mert olaydı

Bu alma beş olaydı
Qarnıma daş olaydı
Boynumu vuran cellat
Keşke yoldaş olaydı

⁷⁶ Mezkûr hikâye ve horyatı, Kerkük Üniversitesi'nde Hüsseyin Şahbaz'dan elde ettik. Kerküklü horyat ustaları, bu hikâyeyi daha geniş kapsamlı ele almak için İsmail Sertürkmen'den dinlemeyi tavsiye etmekte.

⁷⁷ Bu horyatın ve hikayesinin Erbil merkez ile daha kuzeydeki Türkmenler arasında pek bilindiğini görmedik. Hadise Kerkük'te cereyan ettiğinden veya başka sebeplerle Kuzey ve orta Irak Türkmenleri fazla görüşmemelerinden olsa gerek, daha çok Kerkük ve güneyinde yaşayan Türkmenler arasında bilinmektedir.

⁷⁸ Alma: elma

⁷⁹ Cellat: idam etme işini gerçekleştiren kişi

Endirdiler çaya⁸⁰ meni
Heç bilmem neye meni
Ne suçum ne günahım
Çektiler dara⁸¹ meni

Saray kapısında duranlar
Fıranka⁸² mı kıranlar
Devletten ferman gelip
İndi⁸³ boynum Vurallar⁸⁴

KAYNAKLAR

- BULUÇ, Sadettin, (1968), “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, TDK, Ankara
- DAKUKLU, İbrahim, (1970), “Irak Türkleri Diller Tarihi ve Edebiyat”, GüvenYay.Ankara
- ERBİL, Nesrin, (2006) “Irak (Kerkük) Türkmen Dili”
- KABAKLI, Ahmet, (2008), “Türk Edebiyatı I. II. Cilt”, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul
- KARAAĞAÇ, Günay, AÇIKGÖZ, H. (1998), “Azerbaycan Bayatları”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 706, Ankara
- TERZİBAŞI, Ata, (1975), “Kerkük Hoyratları ve Manileri”, 1. ve 2. cilt, Ötüken Yayınları, İstanbul
- ULUHAN, Çoban Hıdır, (2006), “Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özelliği”, Büyük Türk Dili Kurultayı,

Kaynak Kişiler

- Arxawan Awni, Erbilli, 36 yaşında, Erbil Selahaddin Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü'nde sekreter olarak vazife yapmakta, Erbil'de yaşamaktadır.

⁸⁰ Horyatta adı geçen çay, Kerkük şehrini iki yakaya ayıran Hasa Çayı'dır.

⁸¹ “dar” aslında bu tip idam etmeler için kullanılmaz. Çünkü “dar” kelimesi Farsça bir kelime olup, ağaç veya kapı anlamındadır. Buradaki manası idam etmeye uygun olmasından dolayı ağaç anlamında kullanılsa iyi olacaktı. Ama horyattan anladığımızı göre, gencin boynu vurularak idam edilmiştir. Bu sebeple Dara çekmek deyimini yanlış kullanılmıştır. Dara çekmek demek, ağaçta asarak öldürmek demektir.

⁸² Fıranka: kelepçe

⁸³ İndi: şimdi

⁸⁴ Kaynak kişi, Burhan Bacalan

Dr. Faruk Faik Köprülü, “Texsil Nazirliği” Milli Eğitim Bakanlığı’nda liselerde Türkçe ve Arapça dersleri müfettişliği yapmaktadır. Kerkük’te yaşamaktadır.

Dr. Hüseyin Shahbaz,. Kerkük Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, bölüm başkanlığı vazifesindedir. Kerkük’te yaşamaktadır

Burhan Bacalan, Kerkük Belediyesi Emeklisi, 64 yaşında, Kerkük’te yaşıyor.

Ersan Haşim Mahmut Erbilli, 32 yaşında. Erbil Selahaddin Üniv. Eski Türk Edb. Arş. Gör. Erbil’de yaşıyor.